

ПРИЛУЦЬКИЙ

Анатолій Михайлович
amp15amp@mail.ru

к.е.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, готельно-ресторанної справи та туризму, Вінницький національний аграрний університет

УДК 330.837:338.439.5

ЕФЕКТИВНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

EFFECTIVE INSTITUTIONALIZATION OF FUNCTIONING AGRICULTURAL MARKET

Стаття присвячена важливості ефективної інституціоналізації функціонування аграрного ринку. В статті висвітлено як інституційні зміни мають замінити централізовані інститути планової системи на ринкові, а також їх коригування, підвищення їх впливу на динаміку ринкових перетворень.

Статья посвящена важности эффективной институционализации функционирования аграрного рынка. В статье отображены как институционные изменения должны заменить централизованные институты плановой системы на рыночные, а также их корригирование, повышение их влияния на динамику рыночных преобразований.

The article focuses on the importance of effective institutionalization of functioning agricultural market. The article shows how institutional changes have to change the centralized institutes of planned system on the market, and also shows their adjustment, increasing of their influence on the dynamics of the market reforms.

Ключові слова: аграрний ринок, інституції аграрного ринку, суперечності аграрного ринку

Ключевые слова: аграрный рынок, институции аграрного рынка, противоречия аграрного рынка

Keywords: agricultural market, institutions of the agricultural market, contradictions of the agricultural market

ВСТУП

Ринок слугує індикатором стану національної економіки, встановлює основні параметри життєдіяльності суспільства. Саме ефективний ринок передбачає розвинену систему інститутів, які діють на транзакційні витрати при здійсненні індивідуальних витрат. Проте практика функціонування аграрного ринку, реформування земельних відносин свідчать про значну розбалансованість інститутів і механізмів розвитку та державного регулювання сільського господарства, що негативно впливає на ефективність становлення аграрного ринку, що відмічали такі автори, як Г.М. Калетнік, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, О.М. Шпичак та інші, але достеменно не з'ясовують сутність інституціоналізації ефективного функціонування аграрного ринку.

МЕТА РОБОТИ полягає у визначенні змісту та сутності ефективної інституціоналізації функціонування аграрного ринку.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові.

При проведенні дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Використання комплексного підходу дозволило розкрити сутність аграрного ринку, визначити його місце в системі економічних

категорій та визначити ефективну інституціоналізації функціонування аграрного ринку.

РЕЗУЛЬТАТИ

За період трансформації національної економіки в аграрному секторі сформувалися організаційно-правові форми господарювання ринкового типу, основні ринкові інститути, набули поширення договірні відносини та зв'язки в системі держзакупівель, оптових ринків, у біржовій та ярмарковій торгівлі [1, с. 123]. У цих умовах інституціональна структура аграрного ринку набуває особливо важливого значення для ефективності його функціонування.

Недостатня розвиненість інституційних умов становлення та розвитку аграрного ринку стримує зростання потенційних регулятивних можливостей, ефективне функціонування його складових, тому інституційні умови набувають вирішального значення для вибору цілей, методів, і побудови механізмів формування аграрного ринку, забезпечуючи необхідні соціально-економічні результати його функціонування. Дія сформованих інституційних умов виявляється у досягненні економічних ефектів, сприяє оптимізації вигід та витрат учасників ринкових відносин. [2, с. 113-117]

Такі базисні інститути як інститут власності, нормативно-правові інститути, що регулюють відносини між учасниками аграрного ринку, впливають на характер похідних інститутів – підприємництва, конкуренції, ціноутворення та ін. 3

урахуванням того, що державна власність в АПК на 90% приватизована, питання приватизації в аграрному секторі вирішене [3, с. 106]. В цих умовах інституційні перетворення повинні мати синхронний, узгоджений характер як для аграрного сектору економіки, так і для аграрного ринку.

Потребує подальшої інституціоналізації ціновий механізм аграрного ринку, який сприятиме відновленню потенціалу аграрного розвитку в сегментах фінансового, людського і соціального капіталу. Світовий досвід доводить, що цінове регулювання за умов підтримки доходів виробників і високої купівельної спроможності споживачів полягає у виведенні мінімальних закупівельних цін на рівень еквівалентності обігу [4], що дає змогу ефективно реалізувати державну протекціоністську політику в частині регулювання аграрного ринку. Інституціоналізація цінового механізму відбувається через регулятивний вплив державних інститутів на оптимізацію рівня цін і доходів товаровиробників, підвищення платоспроможності споживачів відповідно до ресурсного потенціалу аграрного ринку. За існуючими оцінками, лише шляхом визнання вартості і ціни земель, включення їх у систему економічного обороту ресурсів держави можливо створити для господаря (власника) в сільському господарстві рівні економічні умови порівняно з товаровиробниками інших галузей [5]. Не може бути нормою ситуація, коли частка сільського господарства у сумарних витратах на виробництво кінцевої продукції становить 60–75%, а в сукупному прибутку від реалізації – 20–35% [6].

Важливою інституційною умовою формування й розвитку національного аграрного ринку в глобалізованому суспільстві стає адаптація його параметрів до умов спільної аграрної політики ЄС, в якій поєднуються соціальні, екологічні й економічні елементи. Зокрема, стратегічні орієнтири цієї політики на період 2013–2017 рр. потребують посилення впливу держави на підвищення конкурентоспроможності агробізнесу за рахунок використання новітніх технологій, регулювання кооперації товаровиробників, інфраструктури забезпечення бізнесу тощо. Кардинальним кроком реформування умов розвитку агробізнесу є удосконалення механізму управління витратами, які поглинають щороку в середньому 52 млрд. євро бюджету ЄС (або 45%). Тільки у 2015 р. ЄС виділив фермерам близько 58 млрд. євро, що становить 41% загального бюджету Євросоюзу [7]. Тому запропоновано збільшення системи витрат суб'єктів агробізнесу та скорочення економічного ефекту від прямих бюджетних виплат. Такі зміни спрямовані на захист інтересів агровиробників і сприятимуть ресурсному поповненню аграрного ринку країн-членів ЄС.

Інституційні перетворення в аграрному секторі відбуваються під впливом глобалізаційних процесів, участі України у світовій торгівлі продукцією сільськогосподарського виробництва. Переважна більшість дослідників визнають стабільні темпи зростання світового попиту на продукти харчування, що створює сприятливі умови для включення

сільськогосподарського потенціалу країни у процеси задоволення попиту на світових аграрних ринках.

Водночас виникає необхідність створення державних регуляторних механізмів, які б забезпечували оптимальну взаємодію національного і світового аграрного ринку, продовольчу безпеку країни [8, с. 48];

На формування аграрного ринку справляє доволі сильний вплив економічна поведінка підприємців, характер підприємницького середовища. Підприємництво, як специфічна форма економічних відносин з приводу включення робочої сили, здібностей та творчого потенціалу особи в цілеспрямовану ініціативну діяльність [9, с. 76], має поліфункціональний характер, втілює трудову, власницьку й управлінську мотивацію. На аграрному ринку діяльність підприємництва зазнає впливу трьох інституціональних складових: державних інститутів, суспільних інститутів та інститутів ринкової інфраструктури. Становлення системи інституційного забезпечення аграрного ринку має суперечливий характер, що відображає перехідний стан інститутів приватної власності, ринкового ціноутворення, оподаткування, характеру взаємодії регуляторних органів і суб'єктів підприємницької діяльності. Непослідовність реформування аграрного сектору блокує формування ефективного механізму ринкового саморегулювання, трансформацію системи державного управління.

Позитивний вплив інституціональних перетворень в аграрному секторі на функціонування аграрного ринку можливо досягти лише за умов створення формальних інститутів, діяльність яких відбувається в межах нормативно-законодавчого поля, під постійним контролем економічних і соціальних структур, які б сприяли розвитку підприємництва, узгоджували державні та приватні економічні інтереси.

До основних суперечностей, які виникли внаслідок недостатньої інституціоналізації аграрного ринку, слід віднести:

- неефективний розподіл результатів підприємницької діяльності та перерозподіл суспільних благ між учасниками ринкових відносин, за яких власники майна й землі отримують чи не найменші доходи від власності;
- відсутність обмежень на відповідальність підприємця-власника у прийнятті управлінських рішень, фактичне ігнорування інтересів інших економічних суб'єктів підприємницької діяльності;
- нерозвиненість соціальної функції підприємства, практична незацікавленість у розширеному відтворенні капіталу, розбіжність інтересів власників землі та підприємців-орендарів;
- розрив між максимізацією індивідуальної функції корисності власності використовуваних об'єктів і максимізацією цінності активів, а також функції соціального добробуту [10, с. 22–36], нерівності в розподілі власності на певний вид ресурсів;
- недостатня регулятивна функція держави, відсутність механізму контролю за використанням активів господарюючими суб'єктами, встановлення

монопольної влади останніх над переважною більшістю власників землі і майна [11, с. 118–120; с. 290–292].

Ці суперечності блокують ефективну діяльність аграрного підприємництва і, відповідно, аграрного ринку. Відсутність необхідного забезпечення контролю власником за використанням зданих в оренду майна і землі не умотивує належним чином економічну поведінку учасників ринкових відносин.

Світовий досвід засвідчує, що ринковий обіг землі відбувається в економічно розвинених країнах в умовах чіткого законодавства, належної системи контролю з боку адміністративних, фінансових і правових органів за її використанням. Інституціоналізація відносин землеволодіння і землекористування забезпечує платність використання землі, дотримання екологічних норм, правил землекористування, спрямованих на збереження та підвищення родючості земель.

Рациональне ресурсне забезпечення аграрної сфери у поєднанні з ринковим ціноутворенням на продукцію, розбудовою інститутів інфраструктури повинно бути доповнене створенням державної системи регулювання аграрного ринку та його продуктивних складових. Це окреслює напрями майбутніх наукових розробок, результати яких сприятимуть підвищенню ефективності функціонування аграрного ринку, а саме: забезпечення конкурентних правил гри, єдиних і рівнонапружених для всіх учасників, упорядкованості та прозорості транзакцій, задіяння наявних ресурсів.

Прагнення до системного підходу в розбудові ефективних інституцій функціонування аграрного ринку виявляється і в чіткому усвідомленні взаємозв'язку аграрного сектору з національною економікою в цілому та її можливостями. Тут слід висвітлити кілька аспектів проблеми.

По-перше, економічно розвинені країни з високим рівнем промислового розвитку мають і високий рівень технічної озброєності сільськогосподарського виробництва як бази його продуктивності та здешевлення продукції на ринках.

По-друге, в економічно розвинених країн значно більше можливостей для фінансової підтримки аграрного сектору, сприяння його конкурентоспроможності.

По-третє, економічно розвинені країни, за інших рівних умов, мають більший внутрішній ринок, здатний створювати нові можливості для зростання національного виробництва.

По-четверте, мати сучасну техніку і технології здатні лише великі виробники, тому вони виграють у господарств дрібних, заснованих на людському капіталі. За таких умов неможливий ні вільний обмін, ні вільна конкуренція. Там, де фермерів багато, а покупців їхньої продукції мало, фермери не визначають ціну. Тут панує цінова дискримінація виробників із боку трейдерів, що реалізується у вертикальних виробничо-торговельних структурах.

Тому виникає потреба більш широкого підходу до оцінки та розгляду сучасного стану найважливіших інститутів функціонування аграрного ринку. «Розгляд сучасного стану найважливіших інститутів аграрного

ринку, а також їх ролі в ефективному функціонуванні ринкових механізмів і інструментів обумовив необхідність звернення до гносеологічного коріння традицій, звичаїв і установлень, що лежать в основі національного менталітету...» і які «необхідно враховувати при формуванні ринкових інститутів як на макро-, так і на макрорівні» [12, с. 11-12]. Побудова моделі аграрного ринку України на основі зарубіжних зразків є малоефективним, бо Україна знаходиться в неординарній надзвичайній економічній і соціальній ситуації, що потребує необхідності власного шляху розвитку та функціонування, що базується на застосуванні ефективних економічних механізмів і моделей.

Трансформація певних інститутів ринку дасть позитивні наслідки, коли більша кількість суб'єктів аграрного ринку матимуть зреалізовані свої інтереси, базуватиметься на ефективному використанні таких не базових інститутів, як моральні устої, переконання та буде часткою еволюційного шляху розвитку загалом економічної системи.

Модель аграрного розвитку В. Гейця, яка детально викладена у науковій доповіді Інституту економіки і прогнозування НАН України 2012 року «Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація» під редакцією В. Гейця, О. Бородіної і І. Прокопи [13], обґрунтовує необхідність відновлення багатофункціонального характеру українського сільського господарства і соціоекономічної модернізації аграрного сектору, вимагає значно ширшого підходу до створення еталонної моделі формування аграрного ринку, що власне і визначає його національну специфіку.

Передусім очевидною постає необхідність доповнення еталонної моделі її факторною складовою, яка б включала в себе крім суто економічних і соціальні (неекономічної природи) складові впливу на формування аграрного ринку. Така еталонна модель неодмінно має враховувати вбудованість національного ринку в глобальний аграрний ринок з усіма параметрами, які звідси можуть впливати, а також регіональні особливості країни, що має різні природно-кліматичні, соціально-демографічні, економічні й інші особливості, що впливають на розміщення сільськогосподарського виробництва і споживання його продукції.

Системна реалізація модельного підходу має забезпечити надійну теоретико-методологічну базу для відповідної національної економічної політики формування аграрного ринку.

Як доводять останні дослідження, реалізація розглянутих вище сучасних підходів до проблем формування аграрного ринку пов'язується з методологією «структурно-інституціонального аналізу», в якому «структурну рамку» дослідження визначає метод аналізу галузевих ринкових структур, а аналіз структурних елементів провадиться з використанням інституційно-нальних підходів [14, с. 275]. Методологія структурно-інституціонального аналізу дає можливість враховувати в процесі формування аграрного ринку необхідність певних змін неформальних інститутів, які, що є продовженням, розвитком і модифікацією формаль-

них правил соціально санкціонованих норм поведінки. Центральною тут є проблема довіри і пов'язаних із нею ризиків та врахування сучасних підходів до формування аграрного ринку без передбачення необхідності активної участі держави в цьому процесі. На цьому слід особливо наголосити, оскільки українська держава фактично усунулась від будь-якої відповідальності за організацію сільськогосподарського виробництва і ринку, від більш-менш дієвої підтримки, обмежуючись, у кращому випадку, програмними деклараціями.

ВИСНОВКИ

Провідними структуроутворюючими тенденціями становлення аграрного ринку в трансформаційній економіці України визначено інституціональні зміни, які відображають перехід до нових інститутів (праці, власності, різних організаційно-правових форм господарювання, конкуренції, агропідприємництва) та формування нових регулятивних механізмів, задіяння інститутів ринкової інфраструктури. Незавершеність земельної реформи, домінування оренди земельних ділянок, відсутність ринку землі та іпотеки землі засвідчує про особливе значення реформування відносин землеволодіння і землекористування, визначення організаційно-економічних механізмів та правових інструментів раціонального використання земельних ресурсів відповідними землекористувачами, в основу яких закладено регуляторні важелі продовольчих ринків сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел

1. Загурський О.М. Інституціональне забезпечення державної підтримки аграрного сектору України / О.М. Загурський // *Фінанси України*. – 2012. – № 8. – С. 122–129.
2. Прилуцький А.М. Інституціоналізація земельних відносин як умова ефективного функціонування аграрного ринку / А.М. Прилуцький // *Економіка АПК*. – 2013. – № 1. – С. 113–117.
3. Киряк В.І. Економічні проблеми АПК в умовах кризи / В.І. Киряк // *Інституційна природа ринкових трансформацій: матеріали XIX міжнар. наук.-практ. конф.*, 15–16 жовт. 2009 р. – Чернівці: Друк Арт, 2009. – 300 с.
4. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 394 с.
5. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.
6. Бойко Л.М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві: монографія / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
7. Зінчук Т. Європейський вектор розвитку агробізнесу / Т. Зінчук // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць (у двох частинах)*. Вип. 105, ч. II – К.: КНУ імені Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2012. – С. 58–61.
8. Майстро С.В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: монографія / Майстро С.В. – Х.: Магістр, 2009. – 240 с.
9. Сизоненко В.О. Фінанси та підприємництво: світовий досвід та практика України: навч. посіб. / В.О. Сизоненко, С.А. Циганов. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009. – 576 с.
10. Демент'єв В.В. Структура економічної влади і поведінка власника підприємства / В.В. Демент'єв // *Економічна теорія*. – 2008. – № 4. – С. 22–36.
11. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 394 с.
12. Рысьмятов А.З. Системообразующие институты аграрного рынка [Электронный ресурс] / А.З. Рысьмятов, А.В. Погибелев // *Научный журнал КубГАУ*. – 2007. – №33(9). – С.11-12. – Режим доступа: <http://ej.kubagro.ru/2007/09/pdf/10.pdf>.
13. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація: наук. доповідь [Електронний ресурс] / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуроров та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи; – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАНУ, 2012. – С. 56. – Режим доступу: Nauk_dop_2.pdf (SECURED) – Adobe Reader.
14. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [Точилін В.О., Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук В.О. Точиліна. – К.: ІЕП НАН України, 2009. – 640 с.
15. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель: монографія / В.М. Заяць. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 390 с.
16. Інноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 496 с.
17. Калетнік Г.М. Інституціональні засади функціональності інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: теоретичний аспект / Г.М. Калетнік, О.О. Пчелянська, О.Г. Шпикуляк // *Економіка АПК*. – 2012. – № 7. – С. 132–139.